

Kan panpsykisme løse klimakrisen?

Hedda Hassel Mørch
Morgenbladet, 26. juni 2020

Panpsykisme – ideen om at alle ting er forbundet med en form for bevissthet – har gjenoppstått innen moderne filosofi og nevrovitenskap som en radikal løsning på mysteriet om vår egen bevissthets opprinnelse. Men kan det også bidra til å løse klimakrisen ved å inspirere til en dypere respekt for naturen? Flere miljøfilosofer knytter håp til dette. Jeg vil her hevde at panpsykisme til en viss grad kan underbygge et slikt håp, men også diskutere noen mulige begrensninger.

Å være bevisst vil si at det føles eller oppleves som noe å være deg, eller med andre ord: å ha et indre mentalt liv i tillegg til et fysisk ytre. Å se blåfargen i himmelen, smake noe søtt, føle smerte, drømme en drøm eller oppnå en filosofisk innsikt – alt dette er bevisste opplevelser.

Mange filosofer og vitenskapsmenn har antatt at bevissthet kun er forbeholdt mennesker, eller til nød såkalt høyerestående dyr, mens andre vesener er å anse som følelsesløse og fullstendig mekaniske. I dag blir det derimot stadig vanligere å anta at bevissthet brer seg utover store deler av dyreriket: Tegn på bevissthet er blitt påstått funnet i alt fra fugler og blekkspruter til fisk, og til og med insekter. Hypotesen om at planter har bevissthet, som tidligere er blitt ansett som fullstendig uaktuell, har til og med fått plass i respektable vitenskapelige tidsskrifter¹, samt bestselgende bøker (som Peter Wohllebens *Trærnes hemmelige liv*, 2016). I tillegg spekuleres det på om for eksempel visse typer roboter eller dataprogrammer også vil kunne bli bevisste.

Ifølge panpsykisme, derimot, er dette fortsatt altfor konservativt. Panpsykisme er, bokstavelig talt, teorien om at alle ting har bevissthet (fra gresk *pan* = alt og *psyche* = sinn, sjel). Mange forbinder dette med animisme, synet om at vinden, solen, fjell, steiner, og så videre, alle har en egen ånd eller sjel, som er utbredt i såkalt primitive ursamfunn. Men panpsykisme har også dype røtter i vestlig filosofihistorie, med tilhengere som antikkens Thales, Empedokles og Epikur, og rasjonalistene Spinoza og Leibniz, for å nevne noen. Og til manges overraskelse har en form for panpsykisme nå begynt å få økende støtte innen dagens vitenskapelig informerte filosofi, samt til en viss grad nevrovitenskap. Ifølge denne typen panpsykisme vil enkle fysiske ting, som for eksempel atomer, protoner eller kvarker, også ha en ekstremt enkel form for bevissthet.

Når slike partikler settes sammen på visse komplekse måter, for eksempel i hjernen, vil det oppstå en mer kompleks bevissthet som tilhører det komplekse systemet som helhet. Men det vil også finnes ting som ikke har bevissthet som helhet – såkalt *makrobevissthet* – men heller er å anse som samlinger av såkalt *mikrobevisste* partikler. Dette antas typisk å gjelde for eksempel bord og stoler, samt steiner, vinden og andre ting som animismen ofte anser som besjelet.

Denne typen panpsykisme kan støttes av flere filosofiske argumenter. Det såkalte kontinuitetsargumentet sier at akkurat som det ikke finnes et skarpt fysisk skille mellom dyr

¹ F.eks. Yokawa et al. (2018) «Anaesthetics stop diverse plant organ movements, affect endocytic vesicle recycling and ROS homeostasis, and block action potentials in Venus flytraps», *Ann. Bot.* 122 (denne er blitt tolket som støtte for hypotesen selv om artikkelen selv ikke fremsetter den eksplisitt), og Gagliano (2017) «The mind of plants: thinking the unthinkable», *Commun. Integr. Biol.* 10.

og mennesker – da alle arter, inkludert mennesket, har oppstått gradvis ved evolusjon – så finnes det heller ikke noe skarpt fysisk skille mellom liv og ikke-liv – da levende og ikke-levende vesener består av den samme fysiske materien, styrt av de samme naturlovene, og livet oppstår ved en gradvis økning i kompleksitet og funksjoner (som illustrert av grensetilfeller som virus). Dermed bør man heller ikke trekke et skarpt mentalt skille ved å si at kun levende vesener har bevissthet.

Et annet argument, som kan kalles integreringsargumentet, sier at panpsykisme gir en bedre forklaring på hvordan bevissthet passer inn i den fysiske verden enn de tradisjonelle alternative teoriene dualisme og fysikalisme. Dualismen, som stammer fra filosofen Descartes, samt også kan spores tilbake til kristendommens skille mellom kropp og sjel, anser bevisstheten som en immateriell substans helt adskilt fra den fysiske verden. Fysikalismen, på den andre siden, anser bevisstheten som fullstendig reduserbar til fysiske hjerneprosesser. Gitt panpsykisme, derimot, kan man hevde at sannheten heller ligger et sted midt imellom. Svært kort fortalt² baserer dette seg på en påstand om at fysiske vitenskaper – fysikk, kjemi og så videre – kun beskriver verden fra *utsiden*: de forteller oss hvordan fysiske ting relaterer seg til andre ting, ikke hvordan de er *i seg selv*. Men alle ting som har en utside, trenger en *innside*. Og vi kjenner innsiden til én fysisk ting, nemlig oss selv: Bevisstheten kan forstås som å utgjøre innsiden til vår egen hjerne, eller hvordan den er i seg selv. Hvorfor ikke tro at andre fysiske tings innside er av samme type, det vil si, at de også har (eller består av partikler som har) en i det minste helt enkel form for bevissthet? I så fall vil bevisstheten utgjøre et essensielt aspekt ved den fysiske verden, men likevel være noe mer enn det rent fysiske.

I tillegg har panpsykisme funnet støtte innen nevrovitenskap. Ifølge integrert informasjonsteori (IIT) – en ledende, dog kontroversiell teori om bevissthet utviklet av den italienske nevrovitenskapsmannen Giulio Tononi – er de hjernetilstandene som virker nødvendige for vår egen bevissthet, kjennetegnet av en svært høy grad av såkalt integrert informasjon, også kalt *phi* – en strukturell egenskap med en presis matematisk definisjon.³ Men integrert informasjon finnes ikke bare i hjernen – mindre grader finnes også i enklere systemer som celler, mineraler og antagelig også atomer og protoner. Derfor sier teorien at disse tingene også må ha en liten grad av bevissthet.

På bakgrunn av dette blir panpsykisme nå i økende grad tatt seriøst som en mulig del av svaret på mysteriet om vår egen bevissthets opphav. Men i tillegg til denne teoretiske relevansen, er det også blitt hevdet at panpsykisme har en minst like viktig praktisk eller etisk relevans, i hovedsak innenfor miljøfilosofi.

Innen miljøfilosofi påstås det ofte at en grunnleggende årsak til menneskers manglende respekt for naturen, er et såkalt antroposentrisk verdenssyn, som sier at kun mennesket har iboende verdi, mens naturen kun er verdifull i den grad den er verdifull for oss. Det vil si, naturen har kun instrumentell verdi, og vi er derfor berettiget til å utnytte den som vi vil. Dette antroposentriske synet kan spores tilbake til kristen-kartesiansk dualisme, et syn som kulturelt internaliseres i oss fra barndommen. For å få fullstendig bukt med antroposentrismen, må denne dualismen erstattes av en form for panpsykisme, som både vil forplikte og motivere oss til å forholde oss til naturen med en helt annen respekt.

Disse påstandene har fått stor innflytelse innen miljøfilosofi etter å ha blitt fremmet av historikeren Lynn White i 1967 («The Historical Roots of Our Ecologic Crisis»). Her i Norge

² For mer detaljer, se min «Is Matter Conscious?»: <http://nautil.us/issue/47/consciousness/is-matter-conscious>.

³ For mer om integrert informasjonsteori, se min introduksjon her: https://philosophynow.org/issues/121/The_Integrated_Information_Theory_of_Consciousness

er lignende tanker blitt hintet til av Arne Næss, og nylig forsvart av Arne Johan Vetlesen (*Cosmologies of the Anthropocene: Panpsychism, Animism, and the Limits of Posthumanism*, 2019), våre to mest kjente miljøfilosofer.

Kan panpsykisme dermed være det som skal til for å løse dagens klimakrise, samt andre stadig mer presserende miljøproblemer? La oss se på noen mulige innvendinger mot – og utfordringer for – et slikt syn.

En typisk innvending er at selv om panpsykisme kunne motivert en sterk respekt for naturen, så har vi liten uavhengig grunn til å tro at det er sant – og å anse et syn som sant kun fordi det har en ønskelig motivasjonskraft, blir bakvendt. Men som svar på dette kan man nettopp vise til hvordan panpsykisme nå kan forsvares innen både bevissthetsfilosofi og nevrovitenskap.⁴ Dermed finnes det et uavhengig grunnlag for å tro at det er sant.

Men det gjenstår fortsatt et spørsmål om hvorvidt panpsykisme egentlig er i stand til å motivere en sterkere respekt for naturen i utgangspunktet, og i så fall hvorfor. Én viktig tanke er at det er menneskets bevissthet som gir oss vår moralske status som vesener med iboende verdi, eller som Kant ville sagt det; vesener som bør behandles ikke bare som midler, men også som mål i seg selv. Hvis dyr, planter og ikke-levende ting har bevissthet, vil de dermed også ha iboende og ikke bare instrumentell verdi, og utgjøre mål i seg selv og ikke bare midler. Med andre ord, hvis for eksempel en plante også er bevisst, har den også evnen til å bry seg om hva som skjer med den, til å ha negative opplevelser som smerte og fratas positive opplevelser som nytelse, og så videre. Dette vil vi være forpliktet til å ta moralsk hensyn til, i hvert fall til en viss grad, akkurat som når det gjelder andre mennesker.

Mot dette kan det dog innvendes at selv om vi antar at hele naturen er bevisst, så vet vi ikke noe om hva slags bevissthet den har. Dermed vet vi heller ikke hva slags hensyn vi bør ta til den. Hvordan vet vi for eksempel om skogbunnen eller mineralene (og så videre) den består av får «vondt», eller har noen form for negative «mikroopplevelser», av å tråkkes på, eller om trevirke «misliker» å brennes – for alt vi vet er det kanskje heller motsatt og leder til en positiv «mikroopplevelse»? Kanskje det er like fint for de fleste ting å ligge på en søppelhaug som å være en del av en levende natur?

Et mulig svar på dette er at vi kan anta at de fleste ting har en positiv opplevelse assosiert med det de naturlig ser ut til å strebe mot. For eksempel kunne man anta at en plante vil ha en slags positiv opplevelse ved å stå i solen og en negativ opplevelse ved å kuttes ned. Og for ikke-levende ting kan man tenke seg at naturen slik den utvikler seg uten menneskelige inngrep, stort sett er slik den «ønsker» å være, derfor vil det å sprengte et fjell sannsynligvis være negativt for det (eller dets bestanddeler).

I tillegg virker det som variasjon i opplevelser i seg selv er et gode, mer enn variasjon i rent fysiske strukturer, da det ikke er opplagt hvorfor fysisk variasjon har verdi utover sitt potensial til å forårsake varierte opplevelser hos menneskelige eller andre bevisste betraktere. Og gitt panpsykisme, vil ødeleggelse av naturmangfold medføre sterk reduksjon i antall typer

⁴ Riktignok er ikke dette akkurat den samme typen panpsykisme som miljøfilosofer typisk hevder er egnet til å fordre antroposentrismen. Vetlesen, samt en rekke andre, hevder (som jeg tolker ham) at vi bør gå tilbake til noe nærmere den animismen nevnt ovenfor, som fortsatt er utbredt blant urfolk rundt i verden (og stiller seg kritisk til mange av argumentene for panpsykisme fra såkalt analytisk filosofi), og White foreslo en kristen variant inspirert av Frans av Assisi (som var kjent for å prate med blomster og steiner og prise hele naturen som en likeverdig del av skaperverket). Men siden den mer nylig aktuelle (eller analytiske) formen for panpsykisme kan hevdes å være den som sterkest støttes av uavhengige argumenter, er det denne jeg vil diskutere videre.

opplevelser i universet, gitt at hver unike type fysiske struktur er assosiert med en unik type opplevelse.

Vi kan også anta at alle ting som har en kompleks, helhetlig makrobevissthet, har interesse av å opprettholde denne enheten, det vil si ikke oppløses til en samling av mikrobevisstheter – som er det vår egen død vil bestå i gitt panpsykisme – og vi kan anta at andre ting også «ønsker» å unngå døden slik forstått. Det virker også som levende vesener, inkludert planter, er forbundet med kompleks makrobevissthet – dette støttes blant annet av den tidligere nevnte integrert informasjonsteorien, som vil implisere at levende vesener, eller i hvert fall deres organer eller celler, vil ha kombinert makrobevissthet siden de også har høye nivåer av integrert informasjon (det vil si mye lavere enn menneskehjernen, men likevel mye høyere enn atomer). Derfor vil panpsykisme støtte at vi bør beskytte dyr og planter og de naturlige miljøer og klima de er avhengige av, i størst mulig grad – selv om det går ut over menneskers interesser.

Men selv om denne typen argumentasjon kan være tilstrekkelig for å vise at vi er moralsk *forpliktet* til å ta sterkere hensyn til naturen, så er den ikke nødvendigvis tilstrekkelig for å gjøre oss *motivert* til det. Det vil si, man må huske at vi alle allerede tar for gitt at andre mennesker har bevissthet, og de fleste mener at det samme gjelder dyr som hunder, kuer og tigre. Dette stopper oss ikke fra å behandle særlig husdyr og ville dyr som rene midler med svært lite hensyn til deres egne interesser – tenk på industriell kjøttproduksjon og dyreforsøk – eller på hvordan vi ødelegger deres habitat. Det motiverer oss åpenbart heller ikke alltid til å behandle andre mennesker moralsk. Hvis antagelsen om at dyr og mennesker har bevissthet har såpass svak moralsk motivasjonskraft, vil vel antagelsen om at planter og ikke-levende ting har bevissthet, og i tillegg et lavere nivå av det, ha enda mindre?

Vi ledes dermed tilbake til et av de grunnleggende spørsmålene i moralfilosofien, nemlig spørsmålet om hvilken grunn vi har til å handle moralsk eller altruistisk i det hele tatt, i motsetning til egoistisk. Gitt et godt og motiverende svar på dette, bør panpsykisme også være moralsk motiverende. Men gitt den motivasjonen de fleste allerede har, virker det mer eller mindre moralsk impotent.

Det kan likevel hende at panpsykismen selv kan bidra til et svar på dette grunnleggende spørsmålet. For i tillegg til å postulere at det finnes mer bevissthet enn vi tror, kan panpsykisme implisere at vi har et litt annet forhold til andre bevisstheter enn vi vanligvis forestiller oss. Gitt panpsykisme kan ulike bevisstheter forstås ikke som adskilte egoer, men isteden som ulike former av én og samme «mengde» bevissthet – på samme måte som alle fysiske ting kan forstås som ulike former av én og samme mengde energi. Og akkurat som fysisk energi, vil bevissthet heller aldri ødelegges, men kun gå videre i en annen form. Ved vår egen død, for eksempel, vil som nevnt bevisstheten vår ikke egentlig forsvinne, men heller bare brytes ned til en rekke mikrobevisstheter, som tilhører for eksempel enkelte partikler i hjernen vår som senere kan bli del av ulike andre makrobevisstheter. Dette kan kanskje bidra til å utviske skillet mellom selv og andre, og dermed egoisme og altruisme, eller sett på en annen måte, vise at hvis vi handler med hensyn til naturen og i strid med egne umiddelbare interesser på kort sikt, vil vi likevel egentlig handle med hensyn til egne interesser på lang sikt, da det er denne naturen vår egen bevissthet vil fortsette å være en del av i en annen form.

Dette er en tanke som kombinerer panpsykisme med et holistisk syn på kosmos, som også var en del av Spinozas filosofi. Spinoza hevdet at ingen enkeltting eksisterer for seg selv, de eksisterer kun som modifikasjoner av den samme helheten, og som nevnt var han også panpsykist. Det nærmer seg også et syn på selvet som er utbredt i østlig filosofi og etikk,

nemlig at selvet, forstått som et adskilt ego, er en illusjon, men i en annen mer grunnleggende forstand er det gjenstand for evig gjenfødelse, derfor har vi dype grunner til å handle altruistisk. Både Spinoza og deler av dette østlige synet var del av grunnlaget for Arne Næss' økosofi, men han gjorde ikke panpsykisme til en eksplisitt del av det, selv om han uttalte seg positivt om det. Men panpsykisme kan se ut til å gjøre grunnlaget enda mer solid. Det spørs likevel om disse tankene har umiddelbar motivasjonskraft av den typen vi trenger for å respondere effektivt på dagens klimakrise. Selv om de aksepteres, trenger det nok tid til å internaliseres ikke bare intellektuelt, men også emosjonelt, kulturelt og så videre. Men rent filosofisk kan panpsykisme kanskje være en del av det vi trenger for å finne en ny moralsk retning – som en filosofi som setter mennesket utenfor av sentrum av verden, men samtidig gir oss en ny tilhørighet i den.